

SECOLUL "FANARIOT" PENTRU UZUL ELEVILOR

Elvira Rotundu

"A respecta trecutul înseamnă a refuza orice mutilare a lui, orice abuz interpretativ, orice siluire a faptelor pe seama unei constrângeri de metodă sau a unei prejudecăți de natură ideologică". (Al.Zub, *Istorie și finalitate*)

Transformările pe care le suferă știința istorică - și este recunoscută ideea că "orice istoriografie e îndeobște un discurs al puterii și că paralel se surprind mereu alte discursuri menite a redresa balanța adevărului"¹ - sînt reflectate și la nivelul manualelor școlare prin prezentarea și interpretarea deformată a unor părți din conținutul acestora. Vom încerca să surprindem, în cele ce urmează, prin raportarea la cîteva manuale, aparținînd unor perioade diferite și unor regimuri politice diferite, modificările care intervin (în context didactic) ca urmare a ideologiei care, domină perioada. Lucrarea de față se va opri asupra perioadei domniilor fanariote, care este una dintre cele mai controversate perioade ale istoriografiei românești. În acest demers trebuie luat în considerare și nivelul căruia i se adresează manualele respective, deoarece știm că modul de prezentare a informației istorice și cantitatea acesteia diferă în funcție de nivelul de vîrstă și de pregătire al elevilor. Ne-am oprit pentru început la manualele lui Grigore C. Buțureanu, *Istoria Românilor pentru licee, școale normale și seminarii* (Editura Librăriei Școalelor Frații Șaraga, Iași, 1895) și la manualul pentru învățămîntul mediu, *Istoria R.P.R.* (sub redacția academicianului Mihail Roller, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București 1952), în prefața căruia este precizat faptul că se adresează școlilor pedagogice: "Prezentăm o ediție nouă a manualului *Istoria României* pentru uzul învățămîntului mediu și al școlilor superioare pedagogice". Pentru că am luat în discuție un manual din perioada de dinainte de primul război mondial și unul de după cea de-a doua conflagrație, deci, de după schimbarea regimului politic, ne vom referi și la alte două cărți școlare, și anume manualul pentru clasa a VIII-a secundară a lui P.P. Panaitescu, *Istoria Românilor* (apărut în 1942 și retipărit în 1990 la Editura Didactică și Pedagogică, București) și cel de *Istoria României* (Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970), care are drept autori pe Dragnea Florea, Ionescu Matei, Iordănescu Aurel.

Ne vom referi mai întâi la primele două manuale care se adresează aceluiași nivel de vîrstă și de pregătire (semnificativ fiind faptul că ambele se adresează școlilor pedagogice), editate în două perioade și în două regimuri politice diferite.

Între cele două manuale există diferențe clare în maniera de a prezenta problemele, nu neapărat în ceea ce privește falsificarea evenimentelor sau a faptelor (ne referim doar la perioada domniilor fanariote), ci în modul de abordare a subiectelor care exagerează anumite aspecte sau evită ori prezintă pe scurt altele. Chiar maniera în care este începută tratarea acestei perioade diferă de la un autor la altul. În manualul lui Grigore C. Buțureanu, capitolul intitulat "Epoca fanarioților" începe cu "originea fanarioților" în care sînt explicate pe scurt existența grecilor la Constantinopol și felul cum aceștia ajung "interpreți" sau "dragomani" ai turcilor, iar apoi, unii dintre ei, domni în Principatele române. "Numele de fanariot se trage de la o mahala din Constantinopol numită Fanar sau Fanal, care era locuită de greci, rămași în Constantinopol încă de la căderea sa sub turci. Grecii din această mahala, puțini la număr, dar carii erau priviți ca singura nobileme greacă rămasă în Constantinopol, să compunea din adevărați greci din familia Cantacuzin, Paleologu, Mavrocordat, Ipsilantis etc. și din străini grecizați, mai ales italieni, precum Giuliani, Roseti, Moruzi etc. Turcii avînd de la Soliman cel Mare relațiuni cu popoarele europene și prin Coran fiind opriți de a învăța limbile popoarelor nemahomedane, fură nevoiți pentru corespondență să întrebuițeze persoane străine ca tîlmaci; la început întrebuițau pe jidovi, italieni și poloneji; mai tîrziu găsiră că vor fi mai siguri întrebuițînd în asemenea însărcinări pe proprii lor supuși Greci, titluindu-i cu numele de *Gramatiki*, adică tîlmaci... Între acești *Gramatiki* se afla și un oarecare Chir Panaiotoki originar din Chio, om cunoscător de limbi străine și în științi fiind medic... Turcii aveau o mare încredere în el, așa încît marele vizir Mehmed Cuprului îl luă cu sine în timpul asediului Candiei și apoi sfîrșindu-se războiul, pentru bunele lui serviii creă postul de marele interpret al divanului... După moartea lui Panaiotoki, funcțiunea de mare interpret sau dragoman îl ocupă un alt grec, anume Alexandru Mavrocordat, om foarte învățat, cunoscînd foarte multe limbi occidentale și orientale, fiind medic, naturalist și însămnat filosof... Soarta fericită a grecilor din Constantinopol atrase și pe alți greci de prin împrejurimi și astfel aventurieri, oameni scăpătați se așezară în Fanar și umblînd cu stăruințele, cu vicleșugul, căutară a-și asigura o pozițiune pe lîngă un om însămnat și mai ales pe lîngă candidații la domniile țărilor române, pe care apoi îi urmează, în țară, cînd ei vin la domnie; acești greci rîvnitori de pozițiune și avere sînt cunoscuți sub numele de fanarioți"².

În cel de-al doilea manual, dominant este rolul pozitiv al Rusiei asupra țărilor române în întreaga perioadă. Astfel, în prezentarea generală a sec. XVIII se precizează: "În tratatele de pace, Rusia impune Turciei condițiuni din ce în ce mai favorabile pentru Țările Române și intervine deseori la Poartă în favoarea lor. În tot secolul al XVIII-lea Țările Române încheagă tot mai puternic prietenia cu Rusia,

care asigura pe domnitori că în Țările Române «întru toate să fie după a lor judecăți și rînduiești»³. Capitolul "Domniile fanariote" începe aici cu prezentarea cauzelor introducerii domnilor fanarioți: "Atît domnii de țară ai Țării Românești cît și cei ai Moldovei au căutat să se apropie din ce în ce mai mult de Rusia. În Țara Românească, Constantin Brâncoveanu înclina către puterile creștine. Același lucru se constată și la domnul următor, Ștefan Cantacuzino, pe care turcii l-au decapitat pentru hainie către Austriaci... În Moldova, nu le-a fost devotat turcilor nici Dimitrie Cantemir, care părea a fi omul de credință al lor, și care s-a aliat cu Petru cel Mare, punînd Moldova sub scutul ocrotitor al Rusiei". În fața acestei nesiguranțe, turcii au luat măsuri de prevedere. Au numit aici domnitori recrutați la Constantinopol dintre marii dragomani sau talmaci "... cărora li s-a zis *Fanarioți*, după numele cartierului Fanar din Constantinopol, unde locuiau"⁴.

Observăm cît de puține informații sînt în legătură cu originea fanarioților și evoluția acestora pînă ajung domnitori în Principatele Române și cît de insistent este pomenită apropierea de Rusia.

În ambele manuale se continuă cu prezentarea domnilor fanarioți, urmărindu-se în general aceeași linie. În primul manual fiecare domnitor este prezentat complet și introdus în atmosfera generală a perioadei ca luînd parte la evenimente și determinînd un anumit curs al acestora, prezentarea fiind, deci, logică, evolutivă, nepărtinitoare. În al doilea manual, prezentarea domnitorilor este doar cronologică - cel puțin a primilor doi: Nicolae și Constantin Mavrocordat -, iar războaiele perioadei sînt prezentate separat în capitolul "Războaiele ruso-turce și însemnătatea lor în lupta contra jugului otoman. Ajutorul primit de la Rusia în lupta pentru independență a Țărilor Române"⁵.

În manualul său, Gr.C. Buțureanu, prezintă condițiile instaurării primilor domni fanarioți Nicolae și Ioan Mavrocordat: "Alexandru Mavrocordat marele dragoman al Poartei avea doi fii: Neculai și Ioan; vîzînd încrederea cea mare care avea la turci și ușurința cu care ei puneau domni în Țările Române, își puse în gînd să urce la domnie pe fiul său Neculai Mavrocordat..."⁶. Ocuparea Olteniei de către austrieci este prezentată în acest manual ca o înțelegere între Ioan Mavrocordat și austrieci: "Vîzînd Ioan Vodă că țara nu poate fi liniștită, caută să se puie în înțelegere cu Austrieii și-n acest scop încheie o învoială secretă cu ei, prin care le recunoaște dreptul de stăpînire asupra Olteniei, rămîinînd el stăpîn asupra Munteniei". În cel de-a doilea manual, acest moment este prezentat astfel: "... s-a ajuns la pacea de la Passarovitz (1718). Printre alte cuceriri teritoriale, austrieicii au luat de la turci Banatul și Oltenia, care va sta sub ocupație austriacă timp de douăzeci și unu de ani"⁷. Spre deosebire de prezentarea foarte pe scurt a domniilor lui Constantin Mavrocordat, în cel de-al doilea manual "Constantin Mavrocordat și-a legat numele de cîteva legiuri începute atît în Moldova cît și în Țara Românească. Prin domniile sale, care însumează 17 ani pe tronul Țării Românești și 6 ani în Moldova (în răstimpul dintre 1730-1769), C. Mavrocordat a întrecut prin durată toate

domniile din aceasta epocă"⁸. În manualul lui Gr.C. Buțureanu sînt prezentați anii de domnie ai lui C. Mavrocordat, pe larg, iar reformele acestuia, cu lux de amănunte, cu aprecieri asupra condițiilor în care au fost făcute și a importanței lor în evoluția societății românești. Sînt prezentate aici atît situația Olteniei sub austrieci, cît și condițiile care au determinat revenirea acestei provincii la Țara Românească în 1739 (războiul ruso-austro-turc din 1736-1739). Urmează prezentarea domniilor Racoviștesților, Ghiculeștilor și Calimahilor, sub toate aspectele, precum și a războiului ruso-turc din 1769-1774 în care sînt înfățișate apropierea românilor de ruși, jurămîntul depus de boierii munteni și moldoveni Ecaterinei a II-a și pierderea Bucovinei explicîndu-se cu amănunte, condițiile în care a avut loc aceasta.

Tratarea aceleiași teme în cel de-al doilea manual este făcută pe scurt, aproape telegrafic, fără însă a se trece peste această apropiere a românilor de ruși, care am văzut că este prezentată și în primul manual. Referitor la pierderea Bucovinei, cel de-al doilea manual se limitează la următoarea afirmație: "Austria folosește situația și cotopește Bucovina, care e luată de la turci"⁹. Gr. C. Buțureanu continuă cu prezentarea domniilor lui Alexandru Ipsilanti (aceasta fiind prezentată și în cel de-al doilea manual) și Nicolae Mavrogheni (omisă în cel de-al doilea manual) și a implicării acestuia din urmă în războiul ruso-austro-turc (1787-1792), relatînd de asemenea, și despre pacea de la Iași din 1792. "Pacea de la Iași avu de rezultate apropierea Rusiei imediat de pămînturile țărilor române și prin urmare de acum înainte ele vor fi ținta de samă a cuceririlor rusăști cătră Constantinopoli; iar înrîurirea lor va fi din ce în ce mai înșămnată"¹⁰. În manualul al doilea se precizează că prin pacea de la Iași turcii eliberează Rusia întreg teritoriul, dintre Bug și Nistru și prin această frază se încheie capitolul intitulat "Ajutorul primit de la Rusia în lupta pentru independență a Țărilor Române". Gr.C. Buțureanu continuă prezentarea situației Principatelor Române de la 1792 pînă la 1806, (domnia lui Constantin Hangerli (1797- 1799) și a lui Alexandru Moruzi (1802-1806) care "fu urcat pe tron prin stăruințele Rusiei"), înfățișînd, totodată, condițiile internaționale și interne care au determinat izbucnirea războiului ruso-turc din 1806-1812: "Rușii își făcuse din domnii țărilor române niște agenți secreți prin care puteau să spioneze politica nu numai din Orient, dar chiar din Europa întregă... Napoleon punîndu-se bine cu turcii, găsește în principii fanarioți Ipsilanti în Muntenia și Moruzi în Moldova niște instrumenti a Rusiei și de aceea denunță pe acești principii ca vrăjmași porței... Ast-feliu prin stăruințele lui Napoleon, Poarta destituie pe amîndoi principii din Țările române în anul 1806 deși să obligase prin tractațiile anterioare cu Rusia de a păstra domni timp de 7 ani în scaunele lor. Destituirea domnilor Ipsilanti și Moruzi fu luat ca pretest de Rusia pentru a declara război Turciei... Pe cînd se urmau tratatele de pace în care Rușii cereau numai Basarabia și Moldova pînă la Siret se întîmpla declararea de război a lui Napoleon contra rușilor, împuțerniciții pentru încheierea păcii se aflau în București și anume din partea Turciei era Moruzi, care era în înțelegere cu Rușii, așa că primind înștiințare despre declararea de război a lui

Napoleon, în loc să o trimită la Constantinopol o făcu cunoscut Împuternicitului Rusăsc, care se grăbi a iscăli - pacea de la București în 26 mai anul 1812 prin care Turcia da Rusiei Basarabia. Ast-feliu prin trădarea Moruzeștilor, carii apoi plătiră cu capul faptele lor, și prin slăbirea fără samă a puterilor turcești Moldova pierdu jumătate din trupul său. Timpul ocupațiunii Rusești din Principate de la 1806-1812 a adus cele mai mari nenorociri asupra țărilor române".

După cum observăm problema Basarabiei în acest manual este tratată în legătură cu contextul internațional al perioadei, condițiile interne din Țările Române și cu situația din Principate în timpul ocupației militare rusești, ceea ce ajută la înțelegerea corectă a acestui moment din istoria românilor. În cel de-al doilea, se trece foarte repede peste problema Basarabiei, peste conjunctura internațională, motivul războiului și situația din Principate, dar se precizează participarea voluntarilor români alături de ruși. "Alături de armata rusă au luptat în acest război voluntarii români printre care și Tudor Vladimirescu... Dar rușii amenințați acum de Napoleon, care le declarase război, încheie cu Turcii pacea de la București (1812), liberînd Basarabia de sub barbarul jug turcesc. Sub influența statului rus mai dezvoltat, a fost grăbit procesul de descompunere a feudalismului, precum și procesul de dezvoltare a sistemului capitalist, ceea ce, în mod obiectiv a însemnat, cu tot caracterul înapoiat al politicii țariste, un fapt înaintat"¹². Aici este prezentată - pierderea Basarabiei ca un fapt pozitiv - ceea ce diferă total de prezentarea acestei probleme în primul manual.

În manualul lui Gr.C. Buțureanu mai sînt prezentate domniile lui Caragea și Calimah, Suțuleștii, "Restaurarea fanarioților", "Rezultatele epocii fanariote" și "Învățămîntul în epoca fanariotă" - oferindu-se astfel un tablou destul de complet al acestei perioade, bineînțeles la nivelul istoriografiei din perioada în care a fost elaborat manualul. Deși cel de-al doilea manual a fost elaborat într-o perioadă în care nu putem spune că nu existau mai multe informații referitoare la domniile fanariote, observăm că este foarte sărăcăcios în informații, nu prezintă evenimentele în întregimea lor și în contextul internațional (ceea ce ar ajuta la înțelegerea lor), nu prezintă un tablou complet al perioadei, deși se adresează aceluiași nivel de vîrstă și de pregătire și, mai mult decît aceasta, se observă tratarea perioadei într-un mod în care să nu "deranjeze" noul regim și istoriografia pe care și-o crease, în care rolul Rusiei era apreciat drept covîrșitor.

1 Al. Zub, *Istorie și finalitate*, București, Editura Academiei, 1991, p. 186.

2 Gr.C. Buțureanu, *Istoria Românilor pentru licee, școale normale și seminarii*, Editura Librăriei Școalelor Frații Șaraga, Iași, 1895, p.334-335.

3 *Istoria R.P.R., manual pentru învățămîntul mediu*, sub redacția acad. Mihail Roller, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1952, p.232.

4 *Ibidem*, p.251.

5 *Ibidem*, p.253.

6 Gr.C. Buțureanu, *op.cit.*, p.356.

7 *Ibidem*, p.254.

8 *Istoria R.P.R.*, p.251.

9 *Ibidem*, p.257.

6 Gr.C. Buțureanu, *op.cit.*, p.382.

7 *Ibidem*, p.388-389.

8 *Istoria R.P.R.*, p.286.